

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIJY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

Ro'yxatga olindi
№ 5D 511200 3-14
2017 "18" 08

Oljiy va o'rtta maxsus ta'lim
vazirligi
2017 "24" 08

HOZIRGI O'ZBEK ADABIY TILI

FAN DASTURI

Bilim sohasi: 100000 – Gumanitar
Ta'lim sohasi: 110000 – Pedagogika
Ta'lim yo'nalishi: 511200 – O'zbek tili va adabiyoti

Toshkent – 2017

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2017-yil "24" 08 dagi "603" - sonli buyrug'ining 2 - ilovasi bilan fan dasturi ro'yxati tasdiqlangan.

Fan dasturi Oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi yo'nalishlari bo'yicha O'quv-uslubiy birlashmalar faoliyatini Muvofiqlashtiruvchi kengashining 2017-yil "18" 08 dagi "4" -sonli bayonnomasi bilan ma'qullangan.

Fanning o'quv dasturi Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universitetida ishlab chiqildi.

Tuzuvchi:

D.Lutfullayeva – Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU o'zbek tilini o'qitish metodikasi kafedrasi professori, filologiya fanlari doktori,

X.Sultonov- ToshShI qoshidagi Yunusobod Xorijiy tillar akademik litseyi direktori. Kadrlar iste'molchisi (buyurtmachi).

Taqrizchilar:

M.Qurbonova – Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU o'zbek tilshunosligi kafedrasi professori, filologiya fanlari doktori,

R.Davlatova – NavDPI maktabgacha ta'lim kafedrasi mudiri, filologiya fanlari nomzodi, dotsent

Fanning o'quv dasturi Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti Kengashida ko'rib chiqilgan va tasvifiy qilingan (2017- yil "24" 04 dagi "803" -sonli bayonnomasi).

I. O'quv fanining dolzarbligi va oliy ta'limdagi o'rni

Respublikamiz Prezidentining 2016-yil 13-maydagi "Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universitetini tashkil qilish to'g'risida"gi farmoni (PF-4947)da ona tili va adabiyoti mutaxassislari zimmasiga milliy tilimiz va adabiyotimizni yanada rivojlantirish, ona tilimizning jamiyat hayotida tutgan mavqeyini yuksaltirish, uning tarixiy taraqqiyoti, bugungi holati, istiqbol bilan bog'liq masalalarni ilmiy asosda chuqur o'rganish kabi qator vazifalar yuklatildi. Farmonda, ayniqsa, ona tilimizni zamon talablari asosida o'qitish, o'zbek tilining asl tabiati va xususiyatlarini to'la aks ettiradigan mukammal akademik va o'quv grammatikalarini yaratish masalasiga alohida e'tibor qaratildi. Bugungi kunda o'zbek tili va adabiyoti ta'lim yo'nalishi talabalariga hozirgi o'zbek adabiy tili fonetikasi, leksikasi, grammatikasini jahon andozalariga mos keluvchi zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida chuqur o'rgatish muhim ahamiyatga ega.

"Hozirgi o'zbek adabiy tili" fani umumkasbiy fanlar blokiga kiritilgan kurs hisoblanib, 2-3-4-5-semestrlarida o'qitish maqsadga muvofiq.

"Hozirgi o'zbek adabiy tili" fan dasturi oliy o'quv yurtlari o'zbek tili va adabiyoti bakalavriat ta'lim yo'nalishi talabalarini hozirgi o'zbek tilining shakllanishi, tarixiy ildizlari, dialektal asosi, taraqqiyotini belgilovchi lingvistik va ekstralingvistik omillar bilan tanishtiradi; hozirgi o'zbek adabiy tilining "Fonetika va fonologiya", "Leksikologiya", "Frazologiya", "Morfemika va so'z yasalishi", "Morfologiya", "Sintaksis" bo'limlariga oid nazariy bilimlar bilan qurollantiradi, nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq eta olish, o'zbek tili birliklarini nutqda o'z o'rnida, maqsadli qo'llash ko'nikmasini shakllantirishga yordam beradi.

"Hozirgi o'zbek adabiy tili" fani quyi ta'lim bosqichlari, xususan, umumta'lim maktablari, akademik litsey va kollejlarda o'tiladigan "Ona tili", "Hozirgi o'zbek adabiy tili" fanlari bilan; oliy ta'limda o'zbek tili va adabiyoti yo'nalishida o'qitiladigan "O'zbek tilining mazmuniy sintaksisi", "Ona tilini o'qitish metodikasi", "Yozma nutq me'yorlari" fanlari bilan uzviy bog'liqlikda o'rganiladi.

II. O'quv fanining maqsadi va vazifasi

Fanni o'qitishdan maqsad: a) talabalarni hozirgi o'zbek tilining shakllanishi, tarixiy ildizlari, dialektal asosi, taraqqiyotini belgilovchi lingvistik va ekstralingvistik omillar bilan tanishtirish; talabalarni hozirgi o'zbek adabiy tilining "Fonetika va fonologiya", "Leksikologiya", "Frazologiya", "Morfemika va so'z yasalishi", "Morfologiya", "Sintaksis" bo'limlariga oid nazariy bilimlar bilan qurollantirish, shu jumladan, til birliklarining struktur-semantik, funksional xususiyatlari, nutqning og'zaki va yozma shakllari haqida ma'lumot berish; talabalarda lingvistik bilim malakasini shakllantirish; b) hozirgi o'zbek tilining nazariy masalalari yuzasidan bilim berish mobaynida talabalarni mazkur bilimlarning ta'lim bosqichlari darsliklarida qamrab olinishi darajasi bilan tanishtirish.

Fonema, uning differensial va integral belgilari. Fonologik zidlanishlar, ularning turlari: bir o'lovli, ko'p o'lovli, proporsional, ekvipotent, privativ va gradual (pog'onali) oppozitsiyalar.

Korrelyatsiya bir farqlanish belgisi asosida tarkib topgan ikki va undan ortiq zidlanishlar qatori sifatida. Vokalizm va konsonantizm tizimlarida korrelyatsiya turlari.

Fonema ottenkalari fonemalarning talaffuzdagi real ko'rinishlari ekanligi. Fonema ottenkalari tasnifi: majburiy ottenkalar (kombinator, pozitsion ottenkalar), individual ottenkalar va fakultativ ottenkalar. Ottenka, variant va variatsiya tushunchalari.

Fonema haqidagi ta'limotning ta'lim bosqichlari darsliklarida berilishi.

Hozirgi o'zbek tili vokalizmi va konsonantizmi. Unli va undosh fonemalar tasnifi va tavsifi. Ayrim unilar tavsifi. Unlilarning kombinator va pozitsion xususiyatlari. Unli fonemalarning kombinator va pozitsion ottenkalari (allofonlari). Unli fonemalar tasnifining ta'lim bosqichlari darsliklarida berilishi.

Hozirgi o'zbek tili konsonantizmi. Undosh fonemalar tasnifi: undoshlarning artikulyatsiya o'rni, artikulyatsiya usuli, un paychalari ishtiroki, ovoz va shovqin munosabatiga ko'ra turlari. Undosh fonemalar tavsifi.

Undosh fonemalar tasnifining ta'lim bosqichlari darsliklarida berilishi.

Fonetik o'zgarishlar. Kombinator omillar ta'sirida sodir bo'ladigan o'zgarishlar: assimilyatsiya, akkomodatsiya, ularning turlari. Nazalizatsiya. Pozitsion omillar ta'sirida sodir bo'ladigan o'zgarishlar: reduksiya, ochiq bo'g'indagi unilarda sifat o'zgarishi, ayrim jarangli undoshlarning so'z oxirida jarangsizlanishi. Turkiy so'zlarning an'anaviy fonetik tuzilishga moslashishi: proteza, epenteza, epiteza.

Fonetik o'zgarishlarning boshqa turlari: tovush tushishi (prokopa, sinkopa, apokopa, eliziya, aferzis, gaplogiya), tovushlarning o'rin almashinuvi (metateza), dissimilyatsiya, geminatsiya, degeminizatsiya, sinerezis, spirantizatsiya va boshqalar.

Fonetik o'zgarishlarning ta'lim bosqichlari darsliklarida berilishi.

Bo'g'in (sillabema). O'zbek tilida bo'g'in tuzilishi. Bo'g'in tiplari: berkitilgan bo'g'in, berkitilmagan bo'g'in, ochiq bo'g'in, yopiq bo'g'in. Bo'g'inning til va nutqdagi ahamiyati.

Urg'u (aksentuatsiya). Urg'u tiplari. So'z urg'usi, uning fonetik tabiati, tushadigan o'rni va harakat qilish belgisiga ko'ra turlari (dinamik urg'u, erkin urg'u, ko'chadigan urg'u, ko'chmaydigan urg'u). Sintagma urg'usi, ayiruv urg'usi (logik urg'u va emfatik urg'u). Urg'uning til va nutqdagi roli.

Intonatsiya (intonema), uning prosodik elementlari: nutq melodikasi, nutq ritmi, temp, nutq intensivligi, nutq temбри, pauza.

Intonatsiya turlari: tugallangan intonatsiya, tugallanmagan intonatsiya, darak intonatsiyasi, so'roq intonatsiyasi, undov intonatsiyasi, chaqiruv (undash) intonatsiyasi, sanash intonatsiyasi va boshqalar. Intonatsiyaning gap va nutqdagi roli.

Bo'g'in, urg'u, intonatsiyaning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.

Ushbu maqsadga erishish uchun fan talabalarida nazariy bilim, amaliy ko'nikmalarni hosil qilish, nutqda til birliklaridan o'rinni va maqsadli foydalanish malakasini shakllantirish hamda ularning ilmiy dunyoqarashini rivojlantirish vazifalarini bajaradi.

Fan bo'yicha talabalarning bilim, ko'nikma va malakalariga quyidagi talablar qo'yiladi. **Talaba:**

- hozirgi o'zbek tilining shakllanishi, tarixiy ildizlari, dialektal asosi, adabiy til taraqqiyotini belgilovchi lingvistik va ekstralingvistik omillar haqida *tasavvurga ega bo'lishi*;
- tilning fonetik-fonologik, leksik-semantik, grammatik sath birliklarining xususiyatlarini, bu sohadagi dolzarb muammolarni *bilishi va ulardan foydalana olishi*;
- hozirgi o'zbek adabiy tilining sistem-struktur, funksional xususiyatlarini tahlil qila olish, ularning ta'lim bosqichlari darsliklarida qamrab olinishi darajasiga baho bera olish kabi *ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak*.

III. Asosiy qism

Fanning nazariy mashg'ulotlari mazmuni

1-modul. Kirish. Hozirgi o'zbek tilining shakllanishi, dialektal asosi, taraqqiyot omillari. Adabiy til tushunchasi

“Hozirgi o'zbek adabiy tili” fanining o'rganish obekti, maqsadi, vazifalari. Fan tarkibida o'rganiluvchi bo'limlar: 1. “Fonetika va fonologiya”. 2. “Grafika va orfografiya”. 3. “Orfoepiya”. 4. “Leksikologiya va frazeologiya”. 5. “Morfemika”. 6. “So'z yasalishi”. 7. “Morfologiya”. 8. “Sintaksis”.

Hozirgi o'zbek tilining shakllanishi, dialektal asosi, taraqqiyot omillari. Hozirgi o'zbek tili taraqqiyotini belgilovchi lingvistik va ekstralingvistik omillar. “Davlat tili to'g'risida”gi Qonunning hozirgi o'zbek tili mavqeyini mustahkamlashdagi roli.

Adabiy til tushunchasi. Adabiy tilning og'zaki va yozma shakllari, moddiy-material asosi, til kommunikatsiyasidagi roli. Adabiy til va sheva munosabati. Adabiy til va nutq uslublari aloqasi.

2-modul. “Fonetika va fonologiya”

Fonetikaning tadqiqot maqsadi va usuliga ko'ra turlari: umumiy fonetika, xususiy fonetika (tavsifiy fonetika, tarixiy fonetika), qiyosiy fonetika eksperimental (instrumental) fonetika. Fonetika aspektlari: 1. Fizik-akustik aspekt. 2. Anatomik-fiziologik aspekt. 3. Perseptiv aspekt. 4. Lingvistik-funksional aspekt.

Fonema, uning differensial va integral belgilari. Fonologik zidlanishlar, ularning turlari: bir o'lovli, ko'p o'lovli, proporsional, ekvipotent, privativ va gradual (pog'onali) oppozitsiyalar.

3-modul. Grafika va orfografiya

Grafika haqida ma'lumot. Grafikaning muayyan til birliklari (fonema, aktsentema, intonema, leksema, morfemalar)ni yozuvda ifodalash uchun maxsus shakllantirilgan optik-grafik belgilar tizimi ekanligi. Grafemaning bilateral (ifoda va mazmun jihatiga ega) belgi sifatidagi tavsifi. Bu belgining mazmun planida til birliklarining kodlashirilishi.

Grafema va fonema o'rtasidagi umumiy va xususiy jihatlar. Grafemalarning tildagi muqobili (kodlashtirilgan referenti) va yozuvdagi vazifalariga ko'ra tiplari: fonografema, prosodemografema, logografema, orfografik belgi va signalizatorlar.

Fonografemalar, ularning ifoda plani (harflar miqdori)ga ko'ra turlari: monograflar va poligraflar. Mazmun plani (kodlashtirilgan fonema miqdori)ga ko'ra fonografemalarning turlari: monofonemali va polifonemali (bifonemali) grafemalar.

Prosodemografemalar, ularning tilning ritmik-intonatsion vositalari (urg'u, ohang, melodika, pauzalar)ni yozuvda ifodalash uchun xizmat qiluvchi noharfiy belgilar ekanligi. Prosodemografemalarning turlari (urg'u belgisi, tinish belgilari).

Logografemalar va morfografemalar tilning ma'noli birliklarini (leksema va morfemalarni) ifodalash uchun xizmat qiluvchi optik-grafik belgilar sifatida: raqamlar (arab va rim raqamlari), simvollar.

Orfografik belgi (defis) va **signalizatorlar** (ayirish belgisi, yumshatish belgisi, tutuq belgisi, razryadka, kursiv va boshqalar). Amaldagi o'zbek yozuvining grafik tizimi, uning harfiy va noharfiy belgilari.

Orfografiya tilshunoslikning to'g'ri yozish me'yorlarini belgilaydigan sohasi sifatida. Orfografiya va grafika. Grafemalarning kodlashtirishga, orfogrammalarning tanlashga asoslanganligi.

Orfografiya tamoyillari: fonetik, fonematik, morfologik, grafik, tarixiy-an'anaviy, ramziy (simvolik, differensial), shakliy-an'anaviy va semantik-uslubiy tamoyillar.

Imlo qoidalar. Amaldagi imlo qoidalar. O'zbek yozuvining shakllanishi haqida tarixiy-xronologik ma'lumot.

Imlo qoidalarining ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.

4-modul. Orfoepiya

Orfoepiya haqida ma'lumot. Unli tovushlar orfoepiyasi. Undosh tovushlar orfoepiyasi. O'z qatlama oid so'zlar orfoepiyasi. Boshqa tillardan o'zlashtirilgan ayrim so'zlar orfoepiyasi.

Orfoepik me'yorning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.

5-modul. Leksikologiya

Leksikologiyaning o'rganish obyekti, predmeti va vazifalari. Leksikologiyaning turlari: umumiy va xususiy leksikologiya. Diaxron va sinxron leksikologiya. Leksikologiyaning semasiologiya, onomasiologiya, etimologiya, frazeologiya, so'z yasashli sohalari bilan aloqasi.

O'zbek tilining leksik tizimi, uning taraqqiyotida lisoniy va nolisoniylar omillar.

Leksema til birligi sifatida. Leksemaning ifoda va mazmun jihat. Leksik va grammatik ma'no munosabati.

Leksemaning semantik tarkibi. *Leksik ma'no* va *sema* tushunchalari. Komponent tahlil haqida ma'lumot.

Konnotativ sema. Emotsional-ekspressiv bo'yoqdorlik, uslubiy ma'no. Ideografik sema. Umumiy (integral, mushtarak), differentsial (farqlovchi) semalar. Tildagi leksik birliklarni tematik, leksik-semantik guruhlariga ajratishda integral semaning ahamiyati.

Leksemaning uzual hamda okkazional ma'nolari haqida ma'lumot. Okkazional ma'nolarning yuzaga kelishi.

Bir ma'nolilik (monosemiya) va ko'p ma'nolilik (polisemiya). *Bir ma'nolilik* va *ko'p ma'nolilik* tushunchalari. Ko'p ma'nolilikni yuzaga keltiruvchi omillar: metafora, metonimiya, sinekdoxa, vazifadoshlik usullari.

Leksik ma'no taraqqiyoti. Leksik ma'no taraqqiyotiga turki beruvchi lisoniy va nolisoniylar omillar. Leksema lug'aviy ma'nosining hajmiy va miqdoriy o'zgarishi. Leksik ma'no hajmining kengayishi va torayishi. Leksik ma'noning miqdoriy o'zgarishiga sabab bo'luvchi omillar.

Sinonimiya. Sinonimiyaning ko'rinishlari. Leksik sinonimlar, sinonimik qator, dominant. Leksik sinonimlarning turlari: 1) ideografik sinonimlar; 2) uslubiy sinonimlar; 3) nutqiy sinonimlar; 4) kontekstual sinonimlar; 5) absolyut sinonimlar (leksik dubletlar).

Leksik sinonimlarning paydo bo'lishi. Sinonimiya va polisemiya munosabati. Sinonimlarning uslubiy ahamiyati.

Antonimiya. Lug'aviy antonimiya. Leksik antonimiya va antonimik juftlik. Kontekstual antonimiya. Antonimiya va enantiosemiya, antonimiya va polisemiya munosabati. Antonimlarning uslubiy ahamiyati.

Omonimiya. Omonimiyaning ko'rinishlari. Leksik omonimlar. Omoformalar. Omonimiya va polisemiya. Omonimlarning yuzaga kelishi. Omonimlarning ahamiyati. Omonimiyaga yondosh hodisalar: 1) omofonlar; 2) omograflar.

Leksik paronimiya, giponimiya, graduonimiya, partonimiya haqida ma'lumot.

O'zbek tili leksikasining tarixiy taraqqiyoti. O'zbek tili leksikasida o'z va o'zlashgan qatlamlar. O'z va o'zlashgan qatlarning o'ziga xos xususiyatlari. Tojikcha o'zlashmalar va ularning o'ziga xos xususiyatlari. Arabcha o'zlashmalar va ularning o'ziga xos xususiyatlari. Ruscha o'zlashmalar va ularning o'ziga xos xususiyatlari.

Leksema o'zlashtirishning ijtimoiy-tarixiy sabablari. Leksema o'zlashtirish yo'llari: 1) jonli so'zlashuv orqali; 2) bosma manbalar orqali.

Leksema o'zlashtirish usullari: 1) o'zicha olish; 2) kalkalab olish. Kalkaning ko'rinishlari: 1) grammatik kalka (to'liq kalka, yarim kalka); 2) semantik kalka. So'z o'zlashtirishning so'z qo'llashdan farqi.

Leksemalarning ishlatilish doirasi: dialektizmlar, kasb-hunar leksikasi, jargonlar, argonlar, vulgar birliklar. O'zbek tili lug'at tarkibidagi eskirgan va yangi kirib kelgan leksik birliklar. Eski qatlam: istorizmlar va arxaizmlar. Yangi qatlam: neologizmlar.

Emotsional-ekspressivlik jihatdan o'zbek tili leksikasi. Nutq ko'rinishlariga ko'ra o'zbek tili lug'aviy birliklari. Nutq ko'rinishlariga ko'ra farqlanuvchi leksikaning ta'lim bosqichlari darsliklarida berilishi.

O'zbek tili leksik birliklarining ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.

6-modul. Frazеologiya

Frazеologiyaning o'rganish obyekti. Frazеologik birlik. Frazеologik birliklarning ko'chma ma'noga asoslanishi. Frazеologik birliklarning ifoda va mazmun plani.

Frazеologik monosemiya va polisemiya. Frazеologik birliklarning semantik turlari: frazeologik butunlik va frazeologik chatishmalar.

Frazemalarning shakl va ma'no munosabatlariga ko'ra turlari. Frazеologik omonimiya, sinonimiya, variatsiya, antonimiya, ularning uslubiy tavsifi. Frazеologik birliklarning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.

7-modul. Morfemika. So'zning morfem tarkibi

Morfemikaning "Hozirgi o'zbek adabiy tili" kursining alohida bo'limi ekanligi. Morfema – so'zning eng kichik ma'noli qismi.

So'zning morfem tarkibi, so'zda morfemalar chegarasini aniqlash. So'zning o'zak (asos) va affiks morfeumlardan tarkib topishi. O'zak morfema so'zning leksik ma'nosini bildiradigan asosiy qismi, affiks morfeumlarning grammatik ma'no ifodalovchi morfema ekanligi. Affiks morfeumlarda omonimiya, sinonimiya, antonimiya hodisasi.

Morfema haqidagi ta'limotning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.

So'zning morfem tarkibidagi o'zgarishlar. So'zning morfem tarkibidagi o'zgarishlarga sabab bo'luvchi omillar. Affiks qo'shish bilan sodir bo'ladigan o'zgarishlar.

Soddalanish hodisasi haqida ma'lumot. Morfologik qayta bo'linish hodisasi. Qo'sh qo'llanish hodisasi (pleonazm).

So'zning morfem tarkibidagi o'zgarishlarning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.

8-modul. So'z yasashi

So'z yasashi tilshunoslikning mustaqil bo'limi sifatida. Hozirgi (sinxron) va tarixiy (diaxron) so'z yasashi. So'z yasash modellari: umumiy va unumsiz modellar.

So'z yasash strukturasi. So'z yasash strukturasi morfem strukturadan hamda morfologik strukturadan farqi. Yasovchi asos va yasovchi affiks, ularning o'ziga xos xususiyatlari. Yasama leksemaning tuzilishiga ko'ra turlari.

So'z yasash strukturasi haqidagi ta'limotning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.

So'z yasash usullari. Fonetik usul, affiksatsiya usuli, leksik-semantik usul, kompozitsiya usuli. So'z yasash usullarining ta'lim bosqichlari darsliklarida berilishi.

So'z turkumlarida so'z yasashi. Ot, sifat, fe'l, ravish so'z turkumlarida so'z yasashi. Ravish yasashi haqidagi nazariy qarashlar.

So'z turkumlarining ko'chishi. So'z turkumlarida transpozitsiya va konversiya hodisasi. Konversiya va uning ko'rinishlari. Mustaqil so'z turkumlari va yordamchi so'z turkumlarida ko'chish hodisasi.

9-modul. Grammatika. Grammatik ma'no, grammatik shakl va grammatik kategoriya

Grammatikaning o'rganish obyekti, tarkibiy qismlari. Grammatikaning tilning grammatik qurilishiga xos qonun-qoidalarini o'rganuvchi soha ekanligi. Grammatik ma'no, grammatik shakl, grammatik kategoriya haqida ma'lumot.

Grammatik ma'no, uning turlari: 1) umumiy kategoriya haqida ma'lumot. Leksik ma'nosiga qo'shimcha tarzidagi maxsus shakllar orqali ifodalanadigan ma'no. Grammatik ma'no va grammatik shakl munosabati.

So'zning grammatik ma'nosi haqidagi nazariy qarashlarning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.

Grammatik kategoriyalar, ularning turlari. Kategoriya hosil qiluvchi shakllar, nokategorial shakllar. Grammatik kategoriya turlarining ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.

So'zning grammatik shakllari. Sintaktik shakl, analitik shakl, juft va takroriy shakllar.

10-modul. Morfologiya. Mustaqil so'z turkumlari

Morfologiyaning so'zshakli haqidagi grammatik ta'limot ekanligi. So'zning morfologik strukturasi.

So'z turkumlari. So'zlarni turkumlarga ajratish tamoyillari.

Fe'l so'z turkumi. Fe'llarning so'z turkumi tizimidagi mavqeyi, gapni shakllantirishdagi o'rni. Fe'llarning umumiy grammatik belgisi. Mustaqil va yordamchi fe'llar. Tuslanishli va tuslanishsiz fe'llar.

Fe'llning grammatik kategoriyalari: bo'lishli-bo'lishsizlik, nisbat, mayl, zamon, shaxs-son kategoriyalari. Fe'llarda o'timli-o'timsizlik.

Fe'llning vazifadosh va modal shakllari. Fe'llarda harakat tarzi shakllari. Fe'llarning otlashuvi. Fe'l so'z turkumi haqidagi ta'limotning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.

Ot so'z turkumi. Otlarning umumiy grammatik belgisi. Otlarning ma'no va tuzilishiga ko'ra turlari. Otlarda kelishik, egalik, son kategoriyasi. Otlarda hurmat kategoriyasi. Otlarning analitik va sintetik shakllari. Ot so'z turkumi haqidagi ta'limotning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.

Sifat so'z turkumi. Sifatlarning umumiy grammatik belgisi. Sifatlarning ravish vazifasida kelishi. Sifatlarning ma'no va tuzilishiga ko'ra turlari. Asliy va nisbiy sifatlar. Sifatlarning otlashuvi. Sifatlarda daraja kategoriyasi. Sifat va turkumi haqidagi ta'limotning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.

Son so'z turkumi. Sonlarning umumiy grammatik belgisi, deylik xususiyati. Sonlarning ma'no va tuzilishiga ko'ra turlari. Sonlarning hisob so'zlari (numeralivlar) bilan qo'llanishi. Hisob so'zlarning turlari. Sonlarning otlashuvi. Son so'z turkumi haqidagi ta'limotning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.

Olmosh so'z turkumi. Olmoshlarning umumiy grammatik belgisi, ishora (deylik) vazifasi. Olmoshlarning almashinib qo'llanish belgisi. Olmoshlarning ma'no va tuzilishi jihatidan tasnifi. Boshqa turkum so'zlarning olmoshga ko'chishi

(pronominalizatsiya). Olmosh soʻz turkumi haqidagi nazariy qarashlarning taʼlim bosqichlarida oʻrganilishi.

Ravish soʻz turkumi. Ravishlarning umumiy grammatik belgisi. Ravishlarning oʻzgarish xususiyati. Ravishlarning maʼno va tuzilishiga koʻra turlari. Ravishlarda daraja kategoriyasi. Ravish soʻz turkumi haqidagi taʼlimotning taʼlim bosqichlarida oʻrganilishi.

11-modul. Yordamchi soʻzlar turkumi

Yordamchi soʻzlar. Yordamchi soʻzlarning umumiy grammatik belgilari. Yordamchi soʻzlarning turlari.

Koʻmakchilar haqida maʼlumot. Koʻmakchilarning grammatik maʼnosi, vazifasi va turlari. Sof koʻmakchilar va vazifadosh koʻmakchilar.

Bogʻlovchilar haqida maʼlumot. Bogʻlovchilarning grammatik maʼnosi, vazifasi va turlari. Teng bogʻlovchilar va ergashtiruvchi bogʻlovchilar.

Yuklama haqida maʼlumot. Yuklamalarning grammatik maʼnosi, vazifasi va turlari. Yordamchi soʻzlar haqidagi taʼlimotning taʼlim bosqichlarida oʻrganilishi.

12-modul. Alohida soʻzlar turkumi

Modal soʻzlar. Modal soʻzlarning umumiy grammatik belgisi. *Modal soʻz* va *kirish soʻz* tushunchalari. Modal soʻzlarning maʼno turlari. Modal soʻzlar haqidagi taʼlimotning taʼlim bosqichlarida oʻrganilishi.

Undov soʻzlar. Undov soʻzlarning umumiy grammatik belgisi. Undov soʻzlarning turlari: his-hayajon undovlari, buyruq-xitob undovlari. Undov soʻzlar haqidagi taʼlimotning taʼlim bosqichlarida oʻrganilishi.

Taqlid soʻzlar. Taqlid soʻzlarning umumiy grammatik belgisi. Taqlid soʻzlarning turlari: tovushga taqlid soʻzlar, holatga taqlid soʻzlar. Taqlid soʻzlar haqidagi taʼlimotning taʼlim bosqichlarida oʻrganilishi.

13-modul. Sintaksis. Sintaktik aloqa vositalari va turlari

Sintaksisning oʻrganish obyekti. Sintaksisning soʻz shakllari va gaplarning oʻzaro aloqasi, asosiy sintaktik birliklar: soʻz birikmasi va gap haqidagi taʼlimot ekanligi. Sintaktik sathning leksik, morfologik sathlar bilan hamkorligi. Sintaksisning semantika va pragmatika bilan aloqasi. Sintaktik birliklarning taʼlim bosqichlarida oʻrganilishi.

Sintaktik aloqa vositalari: formal vositalar, leksik-grammatik vositalar, pozitsion va intonatsion vosita.

Sintaktik aloqa turlari: tenglanish va tobelanish. Ochiq va yopiq tenglanish. Tobe aloqa. Koordinativ va subordinativ aloqa. Tobe aloqa usullari: mostashuv, boshqaruv va bitishuv. Teng va tobe aloqa, ularni hosil qiluvchi vositalarning taʼlim bosqichlari darsliklarida berilishi.

Shakliy va mazmuniy sintagmatik munosabat. Mazmuniy sintagmatik munosabat: predikativ munosabat va noprredikativ munosabat. Atributiv, obyektli va relyativ munosabat. Kopulyativ munosabat. Introduktiv munosabat: vokativ munosabat, modal munosabat. Predikativ munosabatning ifoda shakllari. Birlamchi va ikkilamchi predikativlik. Shakliy sintagmatik munosabatning ifodalanishi.

14-modul. Soʻz birikmasi

Soʻz birikmasining semantik-sintaktik strukturalari. Soʻz birikmasining soʻz valentligiga tayanishi. Soʻz birikmasining struktur jihatdan unga oʻxshash birliklardan farqi.

Soʻz birikmasi va sintagma munosabati. Soʻz birikmasi va sintagmaning bir-biriga oʻxshash tomonlari va farqi. Sintagmalanish nutqning grammatik, mazmun jihatidan bogʻlangan hodisa ekanligi.

Soʻz birikmasining morfologik tabiatiga koʻra turlari. Soʻz birikmasining oʻtli birikma, feʼli birikma va ravishli birikma koʻrinishida kelishi.

Soʻz birikmasining tuzilishiga koʻra turlari: sodda birikma va murakkab birikma. Soʻz birikmasi haqidagi taʼlimotning taʼlim bosqichlarida oʻrganilishi.

15-modul. Gap qurilishi haqidagi sintaktik nazariyalar. Sodda gap haqidagi taʼlimot.

Gapning grammatik markazi tushunchasi. Gapda predikativlikning ifodalanishi. Predikativlikning modallik, zamon, shaxs-son, tasdiq-inkor kategoriyalari bilan bogʻliqligi.

Gapning grammatik kategoriyalari: grammatik shaxs kategoriyasi, grammatik zamon kategoriyasi, gapning ifoda maqsadi kategoriyasi, modallik kategoriyasi. Modallikning munosabat ifodalovchi grammatik kategoriya ekanligi. Gap zamonini va feʼli zamonini oʻrtasidagi farq. Gapda shaxs-son va tasdiq-inkor maʼnolarining ifodalanishi.

Gapning intonatsion xususiyatlari. Intonatsiyaning soʻz, soʻz birikmasi va gapni farqlovchi fonetik vosita ekanligi.

Gap qurilishi haqidagi taʼlimotning taʼlim bosqichlarida oʻrganilishi.

16-modul. Gaplar tasnifi

Gaplarning ifoda maqsadiga koʻra turlari: darak gap, soʻroq gap, buyruq va istak gaplar. Darak, soʻroq, buyruq, istak gaplarning semantik-sintaktik tuzilishi, intonatsion xususiyatlari.

Gaplarning tuzilish jihatidan turlari: sodda va qoʻshma gaplar. Sodda va qoʻshma gapning umumiy va xususiy jihatlarini, ichki turlari. Sodda gaplarning yigʻiq va yoyiq turlari.

Gaplarning emotsionallikka koʻra turlari. Undov gaplarning semantik-sintaktik tuzilishi, intonatsion xususiyatlari.

Gaplarning tasdiq va inkor ifodalashiga koʻra turlari. Tasdiq gaplarning semantik-sintaktik strukturalari. Inkor gaplarning semantik-sintaktik tuzilishi. Inkor ifodalovchi vositalar.

Eganing ishtirokiga koʻra gap turlari. Egali va egasiz gaplar. Egasiz gaplarning turlari. Egali va egasiz gaplar haqidagi sintaktik nazariyalarning taʼlim bosqichlarida oʻrganilishi.

17-modul. Boʻlaklarga ajralmaydigan gaplar

Boʻlaklarga ajralmaydigan gaplar, ularning turlari. Atov gaplar. Soʻz-gap. Boʻlaklarga ajralmaydigan gaplar haqidagi sintaktik nazariyalarning taʼlim

ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.

18-modul. Gap bo'laklari. Bosh bo'laklar

Gap bo'laklari haqidagi sintaktik nazariyalar. Gap bo'laklarining leksik-grammatik xususiyatlari. Logik bo'laklar va grammatik bo'laklar. Sintaktik aloqaga kirishadigan va sintaktik aloqaga kirishmaydigan bo'laklar.

Gap bo'laklarining tasnifi. An'anaviy tasnif: bosh va ikkinchi darajali bo'laklar. Gap bo'laklari talqiniga turlicha yondashuv.

Kesim. Kesimning gap markazi ekanligi. Mustaqil va nomustaqil kesim turlari. Kesimning morfologik shakllanishiga ko'ra turlari: ot-kesim, fel-kesim. Kesimning tuzilishiga ko'ra turlari: sodd kesim, murakkab kesim. Kesimlik bog'lama, uning fe'l bo'lmagan so'zlar bilan birga kelib, kesimni shakllantirish, predikativlikni ko'rsatish, modalik, zamon, mayl, shaxs-son ma'nolarini ifodalash uchun qo'llanishi. Kesimning ega bilan moslashuvi. Gap markazi haqidagi ta'limotning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.

Ega. Eganing gapda fikr qaratilgan predmet, shaxs kabilarni anglatishi. Ega va mantiqiy subyekt munosabati. Eganing ifodalanishi. Eganing qo'llanmaslik holatlari. Eganing kesim bilan shaxs va sonda mos bo'lishi. Eganing birkimli (yoyiq) kelishi.

19-modul. Ikkinchi darajali bo'laklar

Ikkinchi darajali bo'laklarning gapdagi mavqeviga ko'ra tasnifi: aniqllovchi, to'ldiruvchi, hol.

Aniqllovchi predmetning sifati, xususiyati miqdori yoki qarashliliigi kabi turli belgilarini anglatuvchi ikkinchi darajali bo'lak yekanligi. Aniqllovchining gap qurilishida konstruktiv bo'lak bo'la olmasligi.

Aniqllovchining ifodalanishi, turlari: sifatlovchi-aniqllovchi, qaratqich aniqllovchi, izohlovchi. Sifatlovchili birkima qismlarining bitishuv yo'li bilan birkib atributiv munosabatni ko'rsatishi. Qaratqichli birkima qismlarining moslashuv yo'li bilan birkib, atributiv munosabatni ko'rsatishi. Izohlovchi predmetni boshqacha nom bilan atash uchun qo'llanadigan aniqllovchining alohida turi ekanligi. Izohlovchining turlari, ma'nosi. Aniqllovchining ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.

To'ldiruvchi predikatning obyekt valentligini ifodalaydigan ikkinchi darajali bo'lak ekanligi. To'ldiruvchining hokim bo'lakka kelishik yordamida va ko'makchi bilan bog'lanishi. Mustaqil va nomustaqil to'ldiruvchilar. To'ldiruvchining turli so'z turkumlari bilan ifodalanishi. To'ldiruvchining vositasiz, vositali turlari. Funktsional va nofunksional to'ldiruvchilar. To'ldiruvchining ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.

Holning kesimga tobe bo'lgan, harakatning bajarilishidagi turli holatlarni bildiradigan ikkinchi darajali bo'lak ekanligi. Holning turli so'z turkumlari bilan ifodalanishi. Holning ma'no turlari: ravish holi, o'rin holi, payt holi, sabab holi, maqsad holi, miqdor-daraja holi. Determinant bo'laklar, ularning gap tarkibidagi qo'llanish xususiyati. Funktsional va nofunksional hollar. Holning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.

Gap bo'laklarining tartibi. Gap bo'laklari tartibi va aktual bo'laklanishi. Erkin tartib. Inversiya, uning turli ko'rinishlari. Inversiya haqidagi ta'limotning

20-modul. Uyushiq bo'laklar

Uyushiq bo'laklar haqidagi sintaktik ta'limot. Gapda turli gap bo'laklarining uyushib kelishi. Uyushiq bo'laklarda egalik, kelishik va son ko'rsatkichlarining qo'llanishidagi o'ziga xosliklar. Uyushiq bo'laklarda umumlashtiruvchi birliklar. Uyushiq bo'laklarni birlashtiruvchi yordamchilar. Uyushiq bo'laklarning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.

21-modul. Ajratilgan bo'laklar

Gapning ajratilgan bo'laklari haqidagi nazariy qarashlar. Ajratilgan bo'lakli gaplarning shakli va mazmuniy xususiyatlari. Ikkinchi darajali bo'laklarning ajratilib qo'llanishi. Ajratilgan bo'laklarning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.

22-modul. To'liq va to'liqsiz gaplar

To'liq va to'liqsiz gaplar haqidagi sintaktik nazariyalar. Sodda gap va uning bo'laklarida sintaktik nomoslik. Shakli va mazmuniy nomoslik. To'liqsiz gaplarning qo'llanishida o'ziga xos mazmun va grammatik xususiyatlar. To'liqsiz gaplarning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.

23-modul. Murakkablashgan sodda gaplar

Murakkablashgan sodda gaplar: shakli va mazmuniy murakkablashish. Sodda gapni murakkablashtiruvchi vositalar: uyushiq bo'laklar, ajratilgan bo'laklar, undalmalar, kirish qurilmalar, yordamchi so'zlar, o'ram (oborot)lar, presuppozitsiya.

Undalmalar haqidagi sintaktik nazariyalar. Undalmalarning sintaktik mohiyati. Undalma vazifasida keladigan so'zlar. Undalmalarning tuzilishiga ko'ra turlari. Undalmalarda umumlashtiruvchi so'zlarning qo'llanishi. Undalmalar haqidagi ta'limotning ta'lim bosqichlari darsliklarida berilishi.

Kirish qurilmalar (kirish so'z, kirish birkima, kiritma gaplar). Kirish qurilmalar: vazifasi, sintaktik tuzilishi, semantikasi. Kirish qurilmalarning ta'lim bosqichlari darsliklarida berilishi.

24-modul. Qo'shma gap haqidagi sintaktik nazariyalar

Qo'shma gaplarning tadqiqi masalasi. Qo'shma gaplarning semantik-sintaktik tuzilishi haqidagi qarashlar. Qo'shma gap qismlarini bog'lovchi vositalar.

Qo'shma gapning tuzilishiga ko'ra an'anaviy tasnifi: ikki komponentli qo'shma gaplar, ko'p komponentli (murakkab) qo'shma gaplar. Ikki komponentli qo'shma gaplarning an'anaviy tasnifi: bog'langan qo'shma gap, ergashgan qo'shma gap. Qo'shma gap haqidagi ta'limotning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.

25-modul. Bog'langan qo'shma gaplar

Bog'langan qo'shma gaplarning semantik-sintaktik tuzilishi. Bog'langan qo'shma gap komponentlarining teng bog'lovchilar, shu bog'lovchi vazifasidagi yuklamalar, bo'lsa, esa yordamchilari orqali birlashishi. Bog'langan qo'shma

gaplarning turlari. Bog'langan qo'shma gaplarning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.

26-modul. Ergashgan qo'shma gaplar. Ergashgan qo'shma gap qismlarini bog'lovchi vositalar

Ergashgan qo'shma gaplarning semantik-sintaktik tuzilishi. Bosh va ergash gaplarning shakllanishi, funksional-semantik xususiyati, intonatsiyasi. **Ergash gapni bosh gapga biritiruvchi vositalar:** ergashiruvchi bog'lovchilar, havola bo'laklar, ko'makchili qurilmalar, yuklamalar, fe'l shakllari. Ergash gaplar tasnifida semantik va sintaktik omillarning asosga olinishi. Ergashgan qo'shma gaplarning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.

27-modul. Havola bo'lakli qo'shma gaplar

Havola bo'lakli qo'shma gaplarning turlari. Bir havola bo'lakli va ikki bo'lakli qo'shma gaplar. Simmetrik va asimmetrik havola bo'laklar. Havola bo'lakli qo'shma gaplarning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.

28-modul. Ergashgan qo'shma gaplarning turlari

Ergashgan qo'shma gaplarning an'anaviy tasnifi: ega ergash gapli qo'shma gap, kesim ergash gapli qo'shma gap, to'ldiruvchi ergash gapli qo'shma gap, aniqlovchi ergash gapli qo'shma gap, hol ergash gapli qo'shma gaplar va ularning semantik-sintaktik tuzilishi.

Hol ergash gapli qo'shma gaplarning ichki turlari: payt ergash gapli qo'shma gap, ravish ergash gapli qo'shma gap, o'rin ergash gapli qo'shma gap, shart ergash gapli qo'shma gap, qo'shma gap, sabab ergash gapli qo'shma gap, maqsad ergash gapli qo'shma gap, natija ergash gapli qo'shma gap, to'siqsiz ergash gapli qo'shma gap, o'ldiruvchi ergash gapli qo'shma gap, chog'ishtirish-o'xshatish ergash gapli qo'shma gap.

Shartlanganlik munosabatli qo'shma gaplar. Ergashgan qo'shma gap turlarining ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.

29-modul. Bog'lovchisiz qo'shma gaplar

Bog'lovchisiz qo'shma gaplarning semantik-sintaktik tuzilishi. Bog'lovchisiz qo'shma gap komponent-larining ohang yordamida bog'lanishi. Tarkibiy qismlari munosabatiga ko'ra bog'lovchisiz qo'shma gaplarning turlari: bog'langan qo'shma gapga sinonim tur, ergashgan qo'shma gapga sinonim tur. Bog'lovchisiz qo'shma gaplar punktuatsiyasi. Bog'lovchisiz qo'shma gaplarning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.

30-modul. Murakkab qo'shma gaplar

Murakkab qo'shma gaplarning semantik-sintaktik tuzilishi. Murakkab qo'shma gaplarning uch va undan ortiq qismdan tashkil topishi. Murakkab qo'shma gaplarning komponentlari orasidagi munosabatga ko'ra turlari: tenglanish orqali tuzilgan murakkab qo'shma gaplar, ergashish orqali tuzilgan murakkab qo'shma gaplar (bir necha ergash gapli, bir necha bosh gapli qo'shma gaplar). Tenglanish va ergashish orqali tuzilgan murakkab qo'shma gaplar (aralash qo'shma gaplar).

Tenglanish orqali tuzilgan murakkab qo'shma gaplarda biritiruvchi vositalar: teng bog'lovchilar, yuklamalar va tenglanish intonatsiyasining mavjudligi.

Tenglanish va ergashish orqali tuzilgan murakkab qo'shma gap komponentlarini biritiruvchi vositalar. Ko'p komponentli qo'shma gap qismlarining uyushishi. Murakkab qo'shma gaplarning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.

31-modul. O'zga gapli qurilmalar

O'zga gapning turlari: ko'chirma gap, o'zlashtirma gap. Ko'chirma gaplarning tuzilishi: muallif gapi va ko'chirma gap. Ko'chirma gapning so'z, gap yoki bir necha gaplardan tashkil topishi. Muallif gapi tarkibida kesim vazifasida keluvchi nutq fe'llari. Ko'chirma va muallif gaplarning turli tartibda kelishi.

O'zlashtirma gap. O'zlashtirma gap bilan ko'chirma gapning farqi va o'xshash tomonlari. Ko'chirma gaplarni o'zlashtirma gapga aylantirishda yuz beradigan o'zgarishlar. O'zga gapli qurilmalarning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.

IV. Amaliy mashg'ulotlar bo'yicha ko'rsatma va tavsiyalar

Ma'ruza mashg'ulotlarda o'rganilgan mavzular amaliy mashg'ulotlarda mustahkamlanadi. Amaliy mashg'ulotlarda talabalar o'zbek adabiy tili haqidagi bilim va ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Amaliy mashg'ulotlar rejasini va adabiyotlar ro'yxatini talabalarga taqdim qilinadi. Rejada ko'rsatilgan masalalarni darslik, o'quv qo'llanma hamda ilmiy adabiyotlarga tayanib o'rganish tavsiya qilinadi. Talabalar hozirgi o'zbek adabiy tilining ma'lum bo'limlari bo'yicha lingvistik tahlillar o'tkazishadi. Amaliy mashg'ulotlar uchun quyidagi mavzular tavsiya etiladi:

I qism. Fonetika va fonologiya, grafika va orfografiya, orfoepiya, leksikologiya, frazeologiya

1. Hozirgi o'zbek adabiy tilining dialektal asosi haqidagi nazariy qarashlar tahlili.
2. Fonetika aspektlari haqidagi nazariy qarashlar tahlili.
3. Fonema o'ttenkalari, ularning turlarini belgilash.
4. Fonemalarning integral va differensial belgilarining ta'lim bosqichlarida o'rganilishi masalasi.
5. Fonologik ziddiyat va uning turlariga doir nazariy qarashlarni umumlashtirish.
6. Hozirgi o'zbek adabiy tili vokalizmi. Unli fonemalarning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.
7. Hozirgi o'zbek adabiy tili konsonantizmi. Undosh fonemalarning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.
8. Undoshlar tizimidagi divergensiya va konvergensiya hodisasi tahlili.
9. Fonetik o'zgarishlarning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi masalasi.

10. Grafika. Grafemalarning ifoda va mazmun jihatlariga ko'ra turlarini aniqlash.
11. Amaldagi yozuv grafik tizimidagi grafemalarni tavsiflash.
12. Orfoepiya. Unilar orfoepiyasi muammosining ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.
13. Undoshlar orfoepiyasi. Boshqa tillardan o'zlashtirilgan so'zlar orfoepiyasi ustida ishlash.
14. Leksikologiya. Leksik birliklar mohiyati haqidagi nazariy qarashlar tahlili.
15. Leksik birliklarning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.
16. Leksemaning semantik tarkibi. Leksemaning uzual va okkazonal ma'nolarini belgilash.
17. Leksik monosemiya, polisemiya va sinonimiyaning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.
18. Leksik antonimiya, omonimiya va paronimiyaga doir nazariy qarashlar tahlili.
19. Giponimiya, graduonimiya, partonimiyaga doir nazariy qarashlar tahlili.
20. O'zbek tili leksikasining tarixiy taraqqiyoti. So'z o'zlashtirish qonuniyatlarini belgilash.
21. O'zbek tili leksikasidagi eskirgan va yangi qatlamning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.
22. O'zbek tili leksikasining emotsional-ekspressiv, uslubiy xoslanish xususiyatlari haqidagi nazariy qarashlar tahlili.
23. Frazologik monosemiya va polisemiyaning belgilash.
24. Frazemalarning shakl va ma'no munosabatlariga ko'ra turlarining ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.
25. Frazemalarning ishlatilish doirasi, o'z va o'zlashgan qatlam frazemalarini belgilash.

II qism. Morfemika. So'z yasalishi. Morfologiya.

1. Morfemika. So'zning morfem tarkibi haqidagi nazariy qarashlar tahlili.
2. O'zak va affiksalar morfema haqidagi nazariy qarashlarni umumlashtirish.
3. So'zning morfem tarkibidagi o'zgarishlarning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.
4. So'z yasash tarkibiga doir nazariy qarashlar tahlili.
5. So'z yasash usullari haqidagi ta'limotning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.
6. Fe'l yasalishi muammosi haqidagi nazariy qarashlarni umumlashtirish.
7. Ot yasalishi muammosiga doir nazariy qarashlar tahlili.
8. Sifat yasalishi muammosiga doir nazariy qarashlarni umumlashtirish.
9. Ravish yasalishi haqidagi nazariy qarashlar tahlili.
10. So'z turkumlari haqidagi ta'limotning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.
11. Fe'l so'z turkumining ta'lim bosqichlarida o'rganilishi masalasi.
12. Mustaqil va yordamchi fe'llar haqidagi nazariy qarashlar tahlili.

13. Fe'lining vazifadosh va modal shakllarini tahlil qilish va umumlashtirish.
14. Fe'lining semantik guruhlariga doir mavjud qarashlar tahlili.
15. Fe'lining daraja kategoriyasi haqidagi qarashlar tahlili.
16. Fe'lining mayl va bo'lishli-bo'lishsizlik kategoriyasiga doir nazariy qarashlarni umumlashtirish.
17. Fe'lining shaxs-son kategoriyasi haqidagi nazariy qarashlar tahlili.
18. Fe'lining zamon kategoriyasiga doir nazariy qarashlarni umumlashtirish.
19. Ot so'z turkumining ta'lim bosqichlarida o'rganilishi masalasi.
20. Otning ma'no turlari haqidagi nazariy qarashlarni umumlashtirish.
21. Otning son va egalik kategoriyasi haqidagi nazariy qarashlar tahlili.
22. Otlarda kelishik kategoriyasi haqidagi nazariy qarashlar tahlili.
23. Otning nokategorial shakllari haqidagi nazariy qarashlarni umumlashtirish.

24. Sifat so'z turkumining ta'lim bosqichlarida o'rganilishi masalasi.
25. Sifat darajalari haqidagi ilmiy qarashlarni umumlashtirish.
26. Son so'z turkumining ta'lim bosqichlarida o'rganilishi masalasi.
27. Olmosh so'z turkumining ta'lim bosqichlarida o'rganilishi masalasi.
28. Olmoshning ma'no turlari haqidagi nazariy qarashlarni umumlashtirish.
29. Ravish so'z turkumining ta'lim bosqichlarida o'rganilishi masalasi.
30. Ravishning ma'no turlari haqidagi nazariy qarashlar tahlili.
31. Mustaqil so'z turkumlarining bir-biriga ko'chishini aniqlash.
32. Yordamchi so'zlarning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi masalasi.
33. Ko'makchilar haqidagi nazariy qarashlarni umumlashtirish.
34. Bog'lovchi va yuklamalar haqidagi nazariy qarashlar tahlili.
35. Modal, undov va taqlid so'zlar haqidagi nazariy qarashlarni umumlashtirish.

III qism. Sintaksis. So'z birikmasi va sodda gap sintaksisi

1. Sintaktik munosabat va aloqa turlari haqidagi nazariy qarashlarni umumlashtirish.
2. Tobe aloqa usullari. Moslashuv, boshqaruv, bitishuv usullari haqidagi nazariy qarashlar tahlili.
3. So'z birikmasi haqidagi nazariy qarashlarni umumlashtirish.
4. So'z birikmasi tasnifi haqidagi nazariy qarashlar tahlili.
5. So'z birikmasi haqidagi ta'limotning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi masalasi.
6. Gapning grammatik belgilari haqidagi nazariy qarashlarni umumlashtirish.
7. Gapning tuzilishiga kora turlari. Sodda gap haqidagi nazariy qarashlar tahlili.
8. Sodda gap haqidagi ta'limotning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.
9. Gap bo'laklari. Gapning bosh bo'laklari haqidagi nazariy qarashlarni umumlashtirish.
10. Egali va egasiz gaplar haqidagi nazariy qarashlar tahlili.

11. Ikkinchi darajali bo'laklar. Aniqllovchi va uning turlari haqidagi nazariy qarashlarni umumlashtirish.
12. To'ldiruvchi va uning turlari haqidagi nazariy qarashlar tahlili.
13. Hol va uning turlari haqidagi nazariy qarashlarni umumlashtirish.
14. Gap bo'laklari haqidagi ta'limotning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi masalasi.
15. Uyushiq bo'laklar haqidagi nazariy qarashlar tahlili.
16. Uyushiq bo'laklar haqidagi ta'limotning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.
17. Gapning ajratilgan bo'laklari haqidagi nazariy qarashlar tahlili.
18. Ajratilgan bo'laklar haqidagi ta'limotning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.
19. To'liq va to'liqsiz gaplar haqidagi nazariy qarashlarni umumlashtirish.
20. To'liq va to'liqsiz gaplar haqidagi ta'limotning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi masalasi.
21. Gap bo'laklarining tartibini aniqlash.
22. Murakkablashgan sodd gaplar: shakliy va mazmuniy murakkablashish haqidagi nazariy qarashlar tahlili.
23. Undalma va kirish qurilmalar haqidagi nazariy qarashlar. Sodda gaplarning undalma va kirishlar bilan murakkablashuvi masalasini tahlil qilish.
24. Undalma va kirish qurilmalar haqidagi ta'limotning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi masalasi.

Qo'shma gap sintaksisi

1. Qo'shma gaplar. Qo'shma gaplar haqidagi nazariy qarashlarni umumlashtirish.
2. Bog'langan qo'shma gaplar haqidagi ta'limotning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi masalasi.
3. Ergashgan qo'shma gaplarning semantik-sintaktik tuzilishini belgilash. Havola bo'lakli qo'shma gaplar haqidagi nazariy qarashlarni umumlashtirish.
4. Ergashgan qo'shma gaplarning turlari. Ega, kesim, to'ldiruvchi va aniqllovchi ergash gapli qo'shma gaplar haqidagi nazariy qarashlarni umumlashtirish.
5. Hol ergash gapli qo'shma gaplar: o'rin, payt, ravish ergash gapli qo'shma gaplar haqidagi nazariy qarashlarni umumlashtirish.
6. O'lovch-daraja, chog'ishtirish-o'xshatish ergash gapli qo'shma gaplar haqidagi nazariy qarashlar tahlili.
7. Shart, sabab, maqsad ergash gapli qo'shma gaplar haqidagi nazariy qarashlarni umumlashtirish.
8. Natija va to'siqsiz ergash gapli qo'shma gaplar haqidagi nazariy qarashlar tahlili.
9. Ergashgan qo'shma gaplar haqidagi ta'limotning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.
10. Bog'lovchisiz qo'shma gaplar haqidagi nazariy qarashlarni umumlashtirish.
11. Bog'lovchisiz qo'shma gaplar haqidagi ta'limotning ta'lim

bosqichlarida o'rganilishi masalasi.

12. Murakkab qo'shma gaplar haqidagi nazariy qarashlarni umumlashtirish.
13. Bir necha bosh gapli murakkab qo'shma gaplarning sintaktik tuzilishini belgilash.
14. Aralash murakkab qo'shma gaplarning sintaktik tuzilishini belgilash.
15. Murakkab qo'shma gaplar haqidagi ta'limotning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.
16. O'zga gapli qurilmalar haqidagi nazariy qarashlarni umumlashtirish.
17. O'zga gapli qurilmalar haqidagi ta'limotning ta'lim bosqichlarida o'rganilishi.

V. Mustaqil ta'lim va mustaqil ishlar

"Hozirgi o'zbek adabiy tili" fani bo'yicha mustaqil tarzda olib boriladigan ishlarning asosiy maqsadi talabaning o'qituvchi rahbarligi va nazorati ostida fanga doir bilimlarni mustaqil ravishda egallashi uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni shakllantirish va rivojlantirishdan iborat.

"Hozirgi o'zbek tili" fanidan mustaqil ishlarni talabalarning fan bo'yicha o'zlashtirish darajasi va qobiliyatini hisobga olgan holda quyidagi shakllarda tashkil etish tavsiya etiladi:

- fan bo'yicha ayrim nazariy mavzularni o'quv adabiyotlari yordamida mustaqil o'zlashtirish;
- fan bo'yicha amaliy mashg'ulot topshirig'ini mustaqil ravishda bajarish;
- fan bo'yicha qo'shimcha o'quv adabiyotlari, jumladan, internet tarmog'idagi adabiyotlar bilan tanishish va ular haqida ma'lumotnoma yozish;
- avtomatlashtirilgan o'rgatuvchi va nazorat qiluvchi tizimlar bilan ishlash asosida fanga doir ayrim mavzular yuzasidan lingvistik tahlil o'tkazish.
- fan bo'yicha egallangan nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etish;
- fanga doir ayrim mavzular bo'yicha tarqatma materiallar, nazorat topshiriqlari, ko'rgazmali qurollar ishlab chiqish.

"Hozirgi o'zbek tili" fanidan mustaqil ishlarni talabalarning fan bo'yicha o'zlashtirish darajasi va qobiliyatini hisobga olgan holda quyidagi shakllarda tashkil etish tavsiya etiladi:

- fan bo'yicha ayrim nazariy mavzularni o'quv adabiyotlari yordamida mustaqil o'zlashtirish;
- fan bo'yicha amaliy mashg'ulot topshirig'ini mustaqil ravishda bajarish;
- fan bo'yicha qo'shimcha o'quv adabiyotlari, jumladan, internet tarmog'idagi adabiyotlar bilan tanishish va ular haqida ma'lumotnoma yozish;
- avtomatlashtirilgan o'rgatuvchi va nazorat qiluvchi tizimlar bilan ishlash asosida fanga doir ayrim mavzular yuzasidan lingvistik tahlil o'tkazish.
- fan bo'yicha ayrim nazariy mavzular bo'yicha referat yozish;

• fanga doir ayrim mavzular bo'yicha tarqatma materiallar, nazorat topshiriqlari, ko'rgazmali qurollar ishlab chiqish.

Uyga berilgan vazifalarni bajarish, yangi bilimlarni mustaqil o'rganish, kerakli ma'lumotlarni izlash va ularni topish yo'llarini aniqlash, Internet tarmoqlaridan foydalanib, ma'lumotlar to'plash va ilmiy izlanishlar olib borish, ilmiy to'garaklarda yoki mustaqil ravishda ilmiy manbalardan foydalanib, ilmiy maqola va tezislarni yozish kabilar talabalarining darsda olgan bilimlarini chuqurlashtiradi, ularning mustaqil fikrlash va ijodiy qobiliyatini rivojlantiradi.

Tavsiya etiladigan mustaqil ta'lim mavzulari

1. Fonologik zidlanishlar.
2. Korrelyatsiya, uning fonologik sistemadagi o'rni.
3. Fonemalarning integral va differensial belgilari.
4. Hozirgi o'zbek adabiy tili vokalizmi.
5. Hozirgi o'zbek adabiy tili konsonantizmi.
6. Grafika – yozuv tizimining yetakchi komponenti. Grafema tiplari.
7. Orfografiya tamoyillari.
8. Leksemaning semantik tarkibi.
9. Leksemaning uzual va okkazonal ma'nolari.
10. Leksik monosemiya va polisemiya. Leksik ma'no taraqqiyoti.
11. Morfologik qayta bo'linish hodisasi.
12. Sifatlarda daraja kategoriyasi.
13. O'zbek tilida hisob so'zlarining qo'llanilishi.
14. Boshqa turkum so'zlarning olmoshga ko'chishi (pronominalizatsiya)
15. Fe'llarda grammatik kategoriya.
16. Fe'llning funksional shakllari.
17. O'zbek tilida yordamchi so'zlar.
18. So'z birikmasi va unga yondosh holatlar farqi.
25. Gapning mazmuniy va shakliy xususiyatlari.
26. Gap bo'laklari. Bosh bo'laklar.
27. Gapning ikkinchi darajali bo'laklari.
28. Gapning uyushgan va ajratilgan bo'laklari.
29. Bog'langan qo'shma gaplar va ularning turlari.
30. Ergashgan qo'shma gaplar va ularning turlari.
31. Bog'lovchisiz qo'shma gaplar va ularning turlari.
32. Bir necha ergash gapli qo'shma gaplar.
33. Bir necha bosh gapli qo'shma gaplar.
34. Aralash murakkab qo'shma gaplar.

Kurs ishini tashkil etish. “Hozirgi o'zbek adabiy tili” fanidan kurs ishlari o'zbek tili va adabiyoti mutaxassislarini tayyorlashda talaba o'rganishi zarur bo'lgan asosiy fan sohasiga oid nazariy bilimlarni mustaqil o'zlashtirishga qaratilgan hamda talabalarining bilim doirasini kengaytirish, nazariyani amaliyotga tatbiq etish, fikrni erkin va mustaqil tarzda bayon eta olish malakasini shakllantiruvchi amaliy ish turi

o'zbek tili va adabiyoti mutaxassislarini tayyorlashda talaba o'rganishi zarur bo'lgan asosiy fan sohasiga oid nazariy bilimlarni mustaqil o'zlashtirishga qaratilgan hamda talabalarining bilim doirasini kengaytirish, nazariyani amaliyotga tatbiq etish, fikrni erkin va mustaqil tarzda bayon eta olish malakasini shakllantiruvchi amaliy ish turi hisoblanadi.

“Hozirgi o'zbek adabiy tili” fanidan kurs ishlari mavzulari mutaxassislik kafedrasida O'zR DTS va fan bo'yicha tuzilgan namunaviy o'quv dasturi asosida belgilanadi. Fan bo'yicha kurs ishi mavzularini belgilashda talabalarining ushbu fanga oid nazariy bilimlari va ko'nikmalarini hamda fan bo'yicha umumiy qiziqishlarini e'tiborga olish lozim bo'ladi.

“Hozirgi o'zbek adabiy tili” fani yuzasidan belgilangan kurs ishlarini yozish va ochiq himoya qilishda quyidagi vazifalarni amalga oshirish ko'zda tutiladi:

- kurs ishi mavzusining dolzarbligini aniqlash, tadqiq darajasini o'rganish va unga munosabat bildirish;
- kurs ishining maqsad va vazifalarini, tadqiq usullarini to'g'ri belgilash;
- kurs ishi mavzusiga oid eng so'nggi ilmiy manbalarni tahlil qilish va unga munosabat bildirish;
- kurs ishi mavzusi yuzasidan mustaqil mushohada yuritish;
- kurs ishi mavzusini yoritishda til hodisalarini o'zaro aloqa-bog'lanishda o'rganishga erishish, o'xshash til hodisalarini o'zaro farqlay olish, ularning struktur jihatlarini ajratishga erishish;
- kurs ishi mavzusini yoritishda masalaga oid daliliy misollarni tanlay olish va ularni to'g'ri tahlil etish asosida ma'lum ilmiy-nazariy xulosalar chiqara bilish;
- kurs ishi mavzusini yoritishda nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog'lay bilish;
- kurs ishi mavzusi yuzasidan umumlashma xulosalar chiqara olish;
- kurs ishi mavzusini ochiq himoya qila bilish.

“Hozirgi o'zbek adabiy tili” fanidan kurs ishlarini yozishda ilmiy-nazariy tafakkurni shakllantirishga yo'naltirilgan tadqiq usullari tizimidan, shu jumladan, sistem-struktur tilshunoslikning tavsiflash, qiyoslash, zidlash, umumlashtirish, komponent tahlil qilish, til birliklarini modellash, transformatsiyalash kabi eng ilg'or tahlil usullaridan o'rinli foydalanish talab etiladi.

Talabaning kurs ishi rejasida ko'tarilgan nazariy muammoni to'laqonli ochib berishi, umumlashma ilmiy xulosalar chiqarishi tanlagan tadqiq usuliga ham bog'liq. Kurs ishida sistem-struktur tilshunoslikning tavsiflash, qiyoslash, zidlash, bevosita ishtirokchilarga ajratish, transformatsiyalash, modellash, qiyoslash kabi eng ilg'or tahlil usullaridan foydalanish maqsadga muvofiq. Til hodisalarining bunday tadqiq usullari yordamida tahlil etilishi o'rnatilgan obyektning bevosita kuzatishda berilmagan yashirin xususiyatlarini aniqlash hamda u haqida to'g'ri umumlashma ilmiy xulosalar chiqarishga imkon beradi.

Talaba “Hozirgi o'zbek adabiy tili” fanidan yozayotgan kurs ishining bo'lim (bob)larida ko'tarilgan masalalar bo'yicha o'z kuzatishlari, tahlillari asosida umumlashma xulosalar chiqarishi va ularni ishda izchil tarzda bayon etishi lozim bo'ladi. Kurs ishida, ayniqsa, bo'lim (bob)larning bir-biri bilan o'zaro bog'liqligi,

bo'lim (bob) bandlarining aloqadorligi, ular o'rtasidagi mantiqiy ketma-ketlikka rioya qilish zarur.

Talaba kurs ishi mavzusida ko'tarilgan muammo yuzasidan to'g'ri nazariy xulosalar chiqarishi uchun mavzuga aloqador barcha ilmiy manbalarni chuqur o'rganishi, ularni qiyosiy tahlil qilishi lozim. Shundan so'ng u umumlashma xulosalar chiqarishi va to'plagan daliliy misollari asosida rejadagi masalalarni yoritib berishi lozim bo'ladi.

Reja asosida yozilgan kurs ishlarining umumiy tuzilishi o'zaro mantiqan bog'liq quyidagi qismlardan tarkib topishi lozim:

- 1) umumiy tavsif;
- 2) kirish qism;
- 3) mavzu bayoni (asosiy qism);
- 4) umumlashma xulosalar bayoni;
- 5) foydalanilgan adabiyotlar;
- 6) ilova (izohlar, jadval va chizmalar).

Qayd etilgan bu masalalar kurs ishida ketma-ketlikda yoritilsa, fikr izchilligiga putur yetmaydi.

“Hozirgi o'zbek adabiy tili” fani bo'yicha tashkil etiladigan kurs ishlari mutaxassislik kafedralarida belgilangan tartibda himoya qilinadi.

V. VI. Asosiy va qo'shimcha o'quv adabiyotlar hamda axborot manbalari

Asosiy adabiyotlar

1. Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2013.
2. Sapayev Q. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent, 2009.
3. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G., Qurbonova M., Yunusova M., Abuzalova M. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2009.
4. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o'zbek tili. – Toshkent: Universitet, 2006.
5. Hojiyev A.O'zbek tili morfologiyasi, morfemikasi va so'z yasashining nazariy masalalari. – Toshkent: Fan, 2010.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – Toshkent: “O'zbekiston” NMIU, 2017.
2. Mirziyoyev Sh.M. “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi PF-4947-sonli farmoni. 07.02.2017. “Xalq so'zi” gazetasi, 2017-yil, 28-(6722) soni. 2007.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari” to'g'risidagi qarori. – “Xalq so'zi” gazetasi, 2017-yil, 21-aprel.

4. Mahmudov N., Nurmonov A. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. Toshkent, 1995.

5. Jamolxonov H., Sapayev Q. Imlo muammolari. O'quv qo'llanma. – Toshkent, 2008.

6. Saparmiyozova M., Ahmedova N. Hozirgi o'zbek adabiy tilidan amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari. – Toshkent, 2010.

7. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining yangi alifbosi va imlosi. – Toshkent: Universitet, 2002.

8. Hojiyev A. O'zbek tili so'z yasash tizimi. – Toshkent: Fan, 2007.

Internet saytlari

1. <http://www.gov.uz/> Alisher Navoiy nomidagi TDO'TAU sayti.
2. <http://www.pedagog.uz/> Pedagogika muassasalari portali.
3. www.ziyounet.uz